

„*Veškerá výchova má nejtrvalejší výsledky, začne-li už od nejtělejšího věku dítěte.*“
(M. Sovák)

Zvýšeně extrapunitivní prožívání a chování a agresivita

Prof. PhDr. Rudolf Kohoutek, CSc.

Děti se zvýšenou extrapunitivitou (heteropunitivitou) reagují např. na vlastní neúspěchy tak, že hledají vinu mimo sebe, hyperkriticky svádí vinu na jiné, nepřijímají zodpovědnost za své osobní chyby, bývají zvýšeně agresivní a nepřátelské až nenávistné (hostilní).

Mají nepřiměřeně zvýšené sebevědomí, často v rozporu se skutečnými schopnostmi a dovednostmi; nevyhýbají se konfliktům, usiluje o dominantní mocenskou pozici ve společnosti.

Mívají narcistické sklony, bývají zamilovány do sebe. Mívají velmi redukovanou nebo žádnou autocenzuru, říkají a prosazují vše co je prvoplánově napadne. Bývají neochvějně přesvědčené o svých mimořádných ba přímo geniálních a univerzálních schopnostech a dovednostech.

Jde o jednu z konkrétních forem buď poměrně trvalých specifických poruch chování a prožívání (podmíněných primárně geneticky či neurobiologicky) nebo o formu přechodných, reverzibilních (zcela či částečně vratných) nеспецифických závad (dificilit) chování a prožívání podmíněných primárně situačně a sociálně.

Uvedené postoje a způsoby chování jsou projevem *zvýšené potřeby sebeuplatnění*, která není uspokojena, např. v důsledku menších schopností daného člověka. Jedním z hlavních rysů všech typů lidí se zvýšeným sebehodnocením jsou tzv. *dominantní tendence*, ctižádostivá snaha mít převahu, moc, potřeba vládnout a ovládat jiné.

Dominantní tendence nejsou zcela totožné s tzv. vůdcovským chováním.

Vůdcovské chování znamená úspěšné vedení a řízení chování ostatních směrem k dohodnutému cíli.

Naproti tomu dominantní chování může, ale také nemusí zahrnovat společný cíl dané sociální skupiny.

U lidí s dominantními tendencemi můžeme často pozorovat také *zvýšenou míru agresivity*, kterou směřují proti všemu, co se jim nelíbí, nebo co jim překáží v realizaci jejich úmyslů.

Rádi soutěží. Nevyhýbají se konfliktům, což často zdůrazňují jako svůj klad.

Z hlediska výchovného je žádoucí především převést iniciativu těchto lidí z ryze osobních a egoistických cílů na altruistické cíle sociální.

U dětí se zvýšenou extrapunitivitou mohou být jejich projevy, pokud jsou podmíněny primárně organicky a geneticky (diatézou) a disharmonickým vývojem osobnosti **trvalého rázu**, nebo nejsou-li organicky a geneticky podmíněny, pouze **přechodného rázu**, např. v pubertě, kdy se dočasně, ale nezdědka vyskytují hypobulie (slabá vůle), intelektová pasivita, nápadné výkyvy v prospěchu, zejména jeho pokles, zvýšené denní snění, dočasná ztráta iniciativy - zejména u chlapců. Disharmonický vývoj osobnosti znamená nesouladný, nevyvážený vývoj jednotlivých složek osobnosti (citové, volní a intelektové) a z něho plynoucí nedostatky (deficity) v sociálním chování a prožívání, sebeřízení, sebekontroly a sebevýchově. Bývá někdy i základem vývoje vážného protispolečenského chování.

Dítě se zvýšenou extrapunitivitou projevuje také např.:

závady v sociálních vztazích (extrémně zvýšená sociální aktivita, negativismus, opozičnost ze zásady; podivínskost; obtížné začleňování do kolektivu; egocentričnost; šaškování; impulsivitu; nedostatek rozumového zvládnutí vlastních citových zážitků a projevů - až příliš často se dojme nebo rozčílí; snadno upadá do afektu vzteku; je vztahovačné; citová vzrušení u něho nadměrně dlouho převládají; naproti tomu se může vyskytnout také citová chudost; nedostatek soucitu; nedokáže se citově angažovat; jeho citové projevy jsou málo rozlišené; vyskytuje se účelové podlézání; žalování; podbízění se pedagogovi, kamarádům, kupování si přízně spolužáků; značná pomalost, váhavost s velmi chudými mimickými projevy; nevýrazná základní životní náladu; stálé rozlady; přemoudřelost, plané mudrování; při známkování ve škole dělá scény; má extrémně zvýšené sebevědomí.

V oblasti **zvýšeného sebehodnocení** můžeme u extrapunitivních dětí rozlišovat především sebehodnocení *narcistické*, kdy je člověk zamilován do sebe sama a není schopen vidět hodnotu v ničem jiném. Lidem s narcistickým sebehodnocením zabírá mnoho času starost o vlastní vzhled, oděv a životní styl. Bývají marniví, koketní, ješitní. Rádi hovoří o sobě, o vlastních zkušenostech a zážitcích. O druhé lidi mají mnohem menší zájem, jejich záležitosti nepovažují za důležité. Mají sklon přehlížet i úsudky jiných lidí, protože jsou přesvědčeni, že jen jejich mínění a rozhodnutí jsou dobrá. Přitom však kladné oceňování ze strany druhých rádi slyší. Narcistické sebehodnocení bývá zvláště časté u žen. Narcistické osoby mívají často velmi slabou *autocenzuru* a říkají vše, "*co jim slina na jazyk přinese*", čímž se zhusta ztrapňují ve společnosti.

Dalším typem zvýšeného sebehodnocení je tzv. hodnocení *démonické*, které se opírá o představu nadosobní moci, která dotyčného člověka podle jeho přesvědčení určila osudově za významného a důležitého pro druhé. Démonické sebehodnocení bývá typické pro dominantní a vůdcovské povahy (např. pro politiky, kteří mají sklon ke kultu osobnosti), ale setkáváme se s ním také u poruch osobnosti.

Jiným typem zvýšeného sebehodnocení je sebehodnocení *patetické*. Jeho podstatným znakem je patos vznešenosti, který vyvěrá z představy o zvláštních mimořádných kvalitách vlastní osobnosti. Tato představa se projevuje v sebejistotě, distanci od okolí a relativní nezávislosti na oceňování okolím.

Zvýšené sebehodnocení může také vyplývat z vědomí, že člověk slouží důležité věci. U lidí, kteří jsou tímto pocitem prodchnuti a čerpají z něj vědomí své hodnoty, hovoříme o sebehodnocení neosobním, *věcném*.

Velmi častým typem zvýšeného sebehodnocení je sebehodnocení *nekritické*. Je příznakem zúženého horizontu hodnot. Projevuje se u lidí, kteří jsou přesvědčeni o vlastní neomylnosti a právu kárat druhé, o svých neobyčejných morálních hodnotách, a z těchto pozic posuzují ostatní lidi.

Zcela zvláštní postavení mezi typy sebehodnocení zaujímá sebehodnocení *furiantské*. Bývá to sebehodnocení sice navenek zvýšené, ale nepravé, neryzí. Často nevyrůstá organicky z nitra

osobnosti, nýbrž musí začít vnějším chováním. Jedinci s *nepravým sebehodnocením* vlastně často svým chováním maskují potenciální pocit méněcennosti. Neustále svým jednáním přesvědčují sebe i okolí, že jsou dostatečně sebejistí, ale přitom ryzí sebehodnocení pouze imitují. V podstatě jsou však zvýšeně citliví na vše, co se týká jejich osoby, jsou snadno zranitelní, urážliví a nedůtkliví. Chybí jim pravý smysl pro humor, schopnost vcítění, dobrota, nemohou se zbavit starostí o svou prestiž, a proto si neradi dají říct, těžko se harmonicky vyrovnají s okolím. Neumějí být přirození, jsou stále ve střehu, aby jejich vystupování mělo efekt.

Mezi velmi vážné poruchy sebehodnocení a myšlení patří **bludy**, např. psychopatologická, chorobná a nevývratná přesvědčení *megalomaničké* (chorobně velikášského), *mikromanického* (chorobně přesvědčeného o své bytostné méněcennosti) nebo *perzekučního* (chorobně přesvědčeného o pronásledování vlastní osoby a neustálém nebezpečí).

Děti s extrapunitivním zaměřením osobnosti a dominantními tendencemi mají často sklon k agresivitě a šikanování ostatních dětí.

Agresivita je útočné, v nebo i vůči sobě samému. výbojně či nepřátelské jednání vůči druhé bytosti, kolektivu, instituci, věci nebo i vůči sobě samému. Zahrnuje značnou šíři projevů od symbolických řečových (verbálních) forem až po fyzické (brachiální) napadení. Agresivita jako bojovná reakce na ohrožující podnět je vývojově velmi starým jevem. Je protikladem útěku, úniku. V minulosti byla agresivita častým prostředkem k obraně vlastního území, osobního teritoria.

Mezi příčiny a podmínky agrese patří např. nedostatek sebekontroly a disciplíny, potřeba zvýšit si sebevědomí, ohrožení osobních hodnot, konflikty, stresy. S mírou agresivity souvisí také somatotyp a temperament. Např. cholerik bývá často agresivnější než flegmatik. Zvýšená agresivita se objevuje také u některých duševních poruch.

Šikanování je zvláštní druh psychické i fyzické agresivity, zastrašování, ponižování, omezování, týrání, ubližování domněle či skutečně slabších jedinců nebo i skupin.

Příčiny šikanování mohou být:

nápodoba agresivních vzorů;

vrozený sklon člověka k násilí;

snaha ukázat druhým svoji sílu, mocnost a tvrdost.

Uvedené způsoby chování jsou často projevem *zvýšené potřeby sebeuplatnění*, která není uspokojena, např. v důsledku menších schopností a dovedností daného člověka.

Agresory bývají častěji chlapci, ale ani dívky nejsou jen výjimkou. Na vzniku takového chování se podílí celá řada faktorů, mezi nimi: povaha dítěte, rodinné prostředí a s ním spojená péče a výchova a vliv závadové party.

Obětí se stává dítě, které je dlouhodobě vystaveno např. verbální agresivitě a zastrašováním jiných.

Někdy bývají dokonce okrádány (např. o svačiny nebo i peníze) a jsou jim ničeny jejich osobní věci.

Šikanované děti bývají často úzkostné a introvertované, tiché, samotářské a na ostatní působící dojem citlivých a fyzicky slabších jedinců, mívají labilní sebehodnocení.

Závady a poruchy sebehodnocení mohou být méně vážné, krátkodobé, dílčí, situační, které se dají pacifikovat sebevýchovou a výchovou nebo vážnější, dlouhodobé a komplexní, které vyžadují specializovanou odbornou terapii.

Někdy je třeba uvažovat o vážnější *disociální poruše osobnosti*. Poruchy osobnosti byly dříve diagnostikovány jako psychopatie.

Za pozornost stojí i zmínka o člověku označenému jako nerd.

Nerd je výraz přejatý z angličtiny pro disharmonický vývoj člověka příliš úzce zaměřeného na určitou specifickou oblast lidské činnosti.

Má často obsesivně kompulzivní poruchy, bývá samotář nebo komunikuje pouze s podobnými jedinci, s ostatní populací mívá vztahové a komunikační potíže. Mylně bývá považován za málo inteligentního a za velkého podivína.

Z bezprostředních činitelů, stojících v základě různých typů disharmonického vývoje osobnosti, můžeme jmenovat:

vrozenost (včetně dědičnosti); perinatální poškození mozku; deprivací podmínky neuspokojování vrozených psychických potřeb; vývojové faktory.

Na prvé dva činitele nelze v současné době vykonávat významnější vliv a jsou v pozadí jen menšího počtu nežádoucího chování mladistvých.

Častější jsou negativní vlivy související s vysokou zaměstnaností matek dětí, s nedostatečnou výchovně psychologickou funkcí některých dětských kolektivních zařízení, nevhodné modely v rodině, v masmédiích, změny stylu rodinného života, spojené např. s likvidací patriarchální rodiny, ale tím také s rozkolísáním výchovné autority otce, nízká výchovná vzdělanost, uvědomělost a připravenost rodičů, stále se zvyšující rozvodovost, depopulační tendence způsobující např. snižování počtu narozených dětí a nízkou hodnotu osídlení, to jsou všechno okolnosti, které nám neustále reprodukuje jak deprivací podmínky psychického vývoje dětí, tak typy výchovy, jež nevedou k rozvoji sebekázně a sebevýchovy dítěte a k vytvoření určitého řádu a pravidelnosti v jeho životním režimu, ale mají za následek pravý opak.

V případě zvýšené extrapunitivity u disharmonického vývoje osobnosti, ADD a ADHD i v případě jiných poruch chování a osobnosti je žádoucí spolupracovat s klinickými psychology a s dětskými psychiatry. U těchto osobností je nápadná nerovnoměrná zralost jednotlivých složek osobnosti, opoždění některých z nich za vývojovou normou a nevyváženost jednotlivých osobnostních vlastností. Patří sem nízký stupeň citové diferencovanosti, nerozvinutost vyšších etických a sociálních citů, výchylky sebevědomí, citová labilita, výbušnost, agresivita, předčasná sexuální zralost, destruktivní tendence, citový chlad, snaha získat pozornost, lhostejnost k úspěchu i neúspěchu, zlomyslnost, nedostatek pocitu studu nebo viny za přestupky apod.

Tyto vlastnosti mohou být buď získané jen vlivem výchovných podmínek, nebo mohou být výsledkem spolupůsobení nevhodné výchovy a některých nežádoucích neuropsychických vlastností vrozených, resp. získaných poškozením mozku. Jedná se především o zvýšenou dráždivost a neklid.

Tyto vlastnosti mohou být výchovně zvládnuty, ale v nevhodných výchovných podmínkách zesilují disharmonický vývoj osobnosti.

Objevují se a narůstají obtíže ve výchovné zvladatelnosti dítěte, objevuje se ztráta zájmu o školu a práci pro ni, doprovázená postupným úpadkem prospěchovým, který je v rozporu i s dobrými rozumovými schopnostmi a tedy i možnostmi dítěte, resp. mladistvého.

Špatný prospěch ve škole (nemusí jít vždy jen o propadnutí) bývá pak sám o sobě dalším zdrojem konfliktu. Tak dochází k projevům nepřizpůsobivosti ve škole: k odporu vůči učitelské autoritě, k odporu vůči organizované činnosti, ke snaze vyhnout se výchovnému vedení, záškoláctví, nezřídka k útěku i toulkám, k pobytu v partě vrstevníků s obdobnými potížemi (vliv této skupiny s věkem vzrůstá). Záškoláctví se pak často sdružuje s krádežemi, ať s prostými nebo i s vloupáními.

Zvláštní pozornost si zaslouží **porucha opozičního vzdoru**, která je v Mezinárodní klasifikaci nemocí 10 vedena po značce F 91.3. Vyskytuje se často mezi šestým až desátým rokem dítěte.

Porucha chování s opozičním vzdorem, opoziční vzdorné chování (zkratka ODD), zahrnuje zlostnou, popudlivou náladu (časté záchvaty vzteku, nedůtklivost, přetrvávající zášť), svárlivost a vzdorovité chování (pře a hádky s nadřizenými osobami, s dospělými, záměrné provokace, odmítání vyhovět požadavkům a pravidlům dospělých, svalování viny za své chyby a prohřešky na druhé) a pomstychtivost

Při opoziční poruše chování dítě musí vykazovat čtyři z osmi příznaků (symptomů)

uvedených níže, aby bylo možné splnit diagnostický práh pro poruchu opozičního vzdoru.

Kromě toho si musí tento stav udržet déle než 6 měsíců a musí být za hranicí normálního dětského chování.

Příznaky poruchy **opozičního chování** u dítěte:

1. *Aktivně odmítá vyjít vstříc požadavkům většiny nebo pravidlům.*

2. Záměrně provádí činnosti, které obtěžují ostatní.
3. Naštvané a rozčilené na ostatní.
4. Často se hádá.
5. Obviňuje ostatní za své vlastní chyby.
6. Často ztrácí trpělivost.
7. Hledá pomstu nebo je zlomyslné.
8. Citlivé nebo se snadno naštve.

Po skončení školní docházky u disharmonicky se vyvíjejících osobností dochází k rozvoji společenské nepřizpůsobivosti. Bývá to: selhání v učebním poměru, absence, fluktuace ústíci někdy v příživnictví, praktická izolace od rodiny, která obvykle zajišťuje jen výživu a přístřeší, převaha vlivu difilicilních dospívajících, konflikty s organizovaným režimem učilišť a internátů, kázeňské přestupky.

Pokud jde o nápravu závad a poruch chování je považována za velmi významnou **etická výchova**.

Pozoruhodný program etické výchovy (rozvoje charakteru) byl vytvořený na základě výzkumu v San Francisku.

System rozvoje charakteru se zde opírá především o práci *Reclaiming our Schools: Handbook of Teaching Character* psychologů Edwarda **Wynnea** a Kevina **Ryana** (1993).

Výzkumná skupina třiceti pracovníků vypracovala program výchovy k prosociálnímu chování, který má pět dílčích úkolů.

První tři úkoly byly zaměřeny na *mladistvé*:

1. jde o zapojení mladistvých do činností zaměřených na **vzájemnou pomoc** v rodině i ve škole;
2. dále jde o senzibilizaci **empatie**, tj. vnímání potřeb, pocitů a myšlení jiných. (V tomto směru podává podrobné informace i publikace A. **Ellise**: *Trénink emocí*, podtitul: Práce s emocemi na základě racionálně emoční terapie);
3. jde i o rozvíjení **týmové spolupráce** s vrstevníky a s členy rodiny.

Zbývající dva úkoly byly zaměřeny na *dospělé*:

1. jak poskytnout pozitivní modely prosociálního chování průběžně i prostřednictvím výchovných akcí;
2. jak podporovat pozitivní disciplinu, zejména prezentováním jednoznačných směrnic chování, využíváním metod discipliny, podporováním sebeúcty, udržováním pozitivního vztahu k mladistvým a prezentace vysoké úrovně očekávání *kladného vývoje* jejich osobnosti ze strany dospělých osob (Pygmalionský efekt), redukci či eliminaci Golemova efektu (prezentace očekávání *záporného vývoje* psychiky a osobnosti dítěte ze strany jeho rodičů, učitelů atp.).

Za východisko rozvoje charakteru považují američtí výzkumní pracovníci **morální kodex**, který obsahuje 7 charakterových rysů.

Člověk má být veden k tomu, aby se stával:

1. **čestným** (spolehlivým, poctivým a pravdomluvným);
2. **zodpovědným** (svědomitým, rozvázným a důvěryhodným);
3. **ohleduplným** (respektujícím autoritu, korektním);
4. **oddaným** (věrným, odvážným);
5. **vytrvalým** (usilovným a přičinlivým);
6. **expresivním** (vstřícným, otevřeným, spolupracujícím);
7. **zdravě sebevědomým** (s úctou k sobě samému, ale i sebekritickým).

Tento morální kodex by bylo ovšem třeba upravit i na podmínky české společnosti. Chybí nám zde např. vlastenectví a zodpovědnost i vůči vlastnímu zdraví.

Strategii rozvoje dobrého či morálního charakteru vytvářením příslušných podmínek pro interiorizaci (zvnitřnění) etických hodnot, zásad, postojů a norem shrnul americký psycholog a etik z

University Boston Kevin **Ryan** do pěti bodů:

1. *příklad (např. vzory a modely z rodiny a z okolí);*
2. *vysvětlování;*
3. *nabádání a povzbuzování;*
4. *prostředí;*
5. *zážitek a osobní zkušenosti.*

Výchovu k **prosociálnímu a altruistickému chování** považujeme při redukcí závadového a poruchového chování dětí a mládeže za mimořádně významnou a důležitou. Je třeba programově a systematicky vést děti a mládež k nesobeckým činům a skutkům (např. opory, pomoci, rozdělení se, spolupráci) vykonaných ve prospěch druhých, aniž by za to byla očekávána protislužba nebo odměna.

Ve vybraných případech má škola adekvátně využívat i sítě *odborných poradenských zařízení*, a to jak školských (např. pedagogicko-psychologických poraden, speciálně pedagogických center), tak i jiných (např. psychiatrických ambulancí pro děti mládež).

Vysokoškolská výuka učitelů by měla budoucí pedagogy vhodně aplikačně a prioritně připravovat i na zdokonalování základních sociálních dovedností žáků důležitých pro adekvátní sociální adaptaci, dobré mezilidské vztahy, porozumění sobě i druhým a optimalizaci sociální komunikace.

[]

[REDACTED] [REDACTED]